

VALSTYBĖS KŪRIMO KAINA: LIETUVOS VISUOMENĖ IR KARIUOMENĖS REKVIZICIJOS 1919–1923 M.

Dr. Modestas KUODYS
Vytauto Didžiojo universitetas

ĮVADAS

Lietuvos Respublika Europos žemėlapyje po Pirmojo pasaulinio karo atsirado ne vien tik dėl palankiai susiklosčiusių geopolitinių aplinkybių. Ne mažesnė reikšmė šiame procese, be išorinių sąlygų, teko ir vidaus veiksniams, visų pirma – krašto gyventojų politinei valiai. Tuo metu lietuvių tautinio sąjūdžio subrandinta demokratinė valstybingumo idėja, išreiškianti jų naują pilietinę tapatybę, užvaldė plačiąsias mases. Tai, anot istoriko Antano Tylos, iškalbingai rodė gausūs valsčių ir kaimų gyventojų kolektyviniai laišakai, reiškiantys paramą Lietuvos Tarybai, nepriklausomybės ginti besirenkantys karių savanorių būriai¹. Tačiau paramos Lietuvos valdžiai rezoliucijose įamžintas idealizmas², tikėjimas ateitimi – tai tik viena, šviesioji, sudėtingų valstybės kūrimosi ir pilietinės atsakomybės formavimosi proceso pusė. 1918 m. vasario 16-ąją deklaruoto valstybingumo įtvirtinimas turėjo savo kainą – be visų kitų niuansų, išreikštą ir materialiu pavidalu. Jį įtvirtinus galėjo būti kuriamos ir išlaikomos valdžios institucijos ir – svarbiausia – kariuomenė, galėjusi bent simboliškai parodyti tarptautinei bendrijai lietuvių politinių aspiracijų rimtumą. Ginkluotosios pajėgos pirmaisiais valstybingumo metais, vykstant Nepriklausomybės kovoms, buvo aprūpinamos beveik vien rekvizicijų būdu – priverstinai surenkant iš gyventojų kariuomenei reikalingus maisto produktus, buities reikmenis, arklius, pašarą ir už tai jiems tik iš dalies atlyginant. Be paskelbtos mobilizacijos, rekvizicijos tapo ne tik pirmu rimtu pilietinio sąmoningumo išbandymu, bet sykiu ir pirmu naujai sukurtos valstybės prievartos prieš savo gyventojus aktu, kurio poveikis ir reikšmė, atsižvelgiant į karo nualinto krašto ūkio būklę, buvo ypatingi. Visa tai skatina atidžiau pa-

---

¹ A. Tyla, *Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio*, Vilnius, 2004, p. 12.

² Žr. Ten pat, p. 72–175.

žvelgti į ano meto realybę ir pabandyti įvertinti, kokią įtaką ginkluotos kovos dėl Nepriklausomybės ir jas lydėjusi kariuomenės išlaikymo našta turėjo Lietuvos gyventojų požiūriui į savo valdžią. Žvelgiant į visa tai šiandienos akimis ir žinant, jog jauna valstybė ir jos visuomenė įveikė 1918–1920 metais kilusius sunkumus, apgynė ir įtvirtino nepriklausomybę, atsakymai į pateiktus klausimus, atrodytų, yra gana aiškūs ir paprasti. Vis dėlto to meto krašto situacija, vertinant ją įvairiais požiūriais, buvo tokia sudėtinga, jog to pilietinio idealizmo ir vilties ne visuomet pakakdavo – daugelį dalykų komplikudavo materialūs veiksniai, dėl kurių deklaruoto valstybingumo ateitis neretai atrodė gana miglota. Tą kartais šiek tiek kontroversišką besikuriančios valstybės ir jos gyventojų santykių gerai „ilustruoja“ rekvizicijų politikos problemos.

Lietuvos istoriografijoje ši tema nesulaukė ypatingo dėmesio. Iki šiol bene vienintelis specialus visuomenės požiūrio į rekvizicijas tyrimas – 1980 m. „Lietuvos istorijos metraštyje“ paskelbtas Alfonso Eidinto straipsnis³. Jame pateikta nemažai vertingos archyvinės medžiagos, tačiau suformuluotos išvados – vienpusės, nulemtos konjunktūrinių sovietinio laikotarpio reikalavimų. Šiame ir kai kuriuose kituose dar anksčiau išspausdintuose ir vienaip ar kitaip tematiškai susijusiuose darbuose⁴ nepriklausomos Lietuvos kariuomenei būtinų maisto produktų ir kitų reikmenų surinkimas prilyginamas represijų politikai, sąmoningam valstiečių skurdinimui, apiplėšimui. „Teisėtomis“ laikytos tik sovietų valdžios 1919 m. pirmoje pusėje Raudonosios armijos užimtoje Lietuvos teritorijoje surengtos rekvizicijos⁵.

Bene išsamiausia spausdinta informacija apie rekvizicijas iki šiol tebėra 1932 m. kariams skirtame žurnale „Mūsų žinynas“ paskelbtas nemažos apimtys, gausia statistine medžiaga paremtas tuometės Lietuvos kariuomenės intendantūros pulkininko Kazio Navako straipsnis⁶. Jame pateiktais duomenimis iki šiol naudojami istorikai, tiriantys Lietuvos kariuomenės kūrimo ir Nepriklausomybės kovų istoriją⁷.

Negausi ir daugeliu atvejų tendencinga rekvizicijų politikos Lietuvoje 1919–1923 m. istoriografija jau pati savaime suponuoja poreikį aktualinti

³ A. Eidintas, Rekvizicijos Lietuvoje (1919–1923 m.) // *Lietuvos istorijos metraštis. 1980 metai*. Vilnius, 1981, p. 18–27.

⁴ S. Vansevičius, *Lietuvos valstiečių teisinė padėtis buržuazijos valdymo metais (1919–1940 m.)*, Vilnius, 1968, p. 68–78; A. Gaigalaitė, Dėl Lietuvos valstiečių kovos pobūdžio buržuazijos valdymo metais // *Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai*, Vilnius, p. 36–51.

⁵ B. Vaitkevičius, *Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje*, Vilnius, 1988, p. 225–226.

⁶ K. Navakas, Lietuvos kariuomenės aprūpinimas Nepriklausomybės karo metu // *Mūsų žinynas*, 1932, Nr. 84, p. 162–171; Nr. 85, p. 241–255.

⁷ Žr. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998.

šios temos tyrimus, pabandyti iš naujo analizuoti labiausiai problemiškus jos aspektus. Tai įmanoma tik remiantis gausiais pirminiais šaltiniais, kurių daugumą sudaro įvairūs archyviniai dokumentai. Rengiant straipsnį informacijos ieškota Lietuvos centriniame valstybės archyve. Čia saugoma medžiaga, nors ir išsibarsčiusi daugelyje fondų⁸, gana gausi ir įskalbina. Ją gerai papildė Steigiamojo Seimo stenogramose užfiksuotos Lietuvos politikų diskusijos įvairiais natūrinių prievolių klausimais.

Šio straipsnio tikslas – parodyti Lietuvos gyventojų, visų pirma didžiosios jų dalies, kuri vertėsi žemės ūkiu, požiūrį į 1919–1923 m. valdžios vykdytas rekvizicijas. To bus siekiama pristatant rekvizicijų teisinės bazės raidą, surinkimo organizaciją, atskleidžiant esminius rekvizicijų politikos principus, aptariant būdingiausias šio reiškinio problemas, parodant jų įtaką gyventojų nuotaikoms. Straipsnis nepretenduoja į visapusę rekvizicijų politikos analizę, kiekybinių šio reiškinio rodiklių pristatymą; jame taip pat nebus nagrinėjamos kitos tuo metu Lietuvos valdžios ir kariuomenės krašto gyventojams nustatytos prievolės – pastotės, butų ir kitų patalpų sekvestravimas ir t. t.

Tyrimo chronologinės ribos – 1919–1923 m. – laikotarpis, kai besikurianti Lietuvos valstybė gyventojams skyrė prievolę už tam tikrą nustatytą piniginių atlygių reguliariai kariuomenei tiekti maisto produktus, aprangą, arklus ir jų pašarą. 1923 m. rekvizicijų buvo atsisakyta ir pradėta kariuomenę aprūpinti rinkos kainomis nupirktais produktais.

TEISINIS REKVIZICIJŲ REGLAMENTAVIMAS, JŲ SURINKIMO ORGANIZAVIMAS, FORMOS

Nuo seniausių laikų vykstant karams kovojančios kariuomenės apsirūpindavo maistu ir kitais reikmenimis savo jėgomis, t. y. taikių gyventojų sąskaita. Dažniausiai tai būdavo paprasčiausias valstiečių ar miestiečių apipalėšėjimas arba neatlygintinos rinkliavos ir prievolės. Kariuomenių elgseną dažnai lemdavo krašto priklausomybė, t. y. kokioje teritorijoje – savoje ar svetimoje – tekdavo ieškoti maisto. Specialios organizuotos rekvizicijos kaip reiškinys atsirado XVII–XVIII a. kartu su masinėmis armijomis, tačiau plačiau rengti pradėtos Napoleono ir vėlesnių karų metu⁹. 1932 m. „Mūsų žinyne“ išspausdintame straipsnyje plk. K. Navakas aptarė keturias kariuo-

⁸ Duomenys rinkti LCVA Kariuomenės tiekimo valdybos (f. 1), Vietinės kariuomenės brigados (f. 10), Krašto apsaugos ministerijos (f. 384), Apskričių karo komendantūrų (f. 499), Kariuomenės intendantūros (f. 506), Ministrų Kabineto (f. 923) fonduose.

⁹ Rekvizicija, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1961, t. 25, p. 106.

menės aprūpinimo sistemas: laisvąjį pirkimą, kontingentus, rekvizicijas ir sekvestrą¹⁰. Kuriantis Lietuvos valstybei kariuomenės aprūpinimui daugiau ar mažiau buvo naudojamos ir derinamos visos minėtos sistemos, paprastai vadinamos tiesiog rekvizicijomis. Prievartinio maisto produktų ir kitų reikalingų dalykų surinkimo politika tiek Lietuvos valdžios institucijų atstovams, tiek krašto gyventojams nebuvo naujovė – Pirmojo pasaulinio karo metu ją išplėtojo okupacinė vokiečių valdžia, epizodiškai naudojo ir carinės Rusijos kariuomenė. Vokiškas, tik šiek tiek supaprastintas ir gerokai sušvelnintas, rekvizicijų modelis iš esmės ir buvo taikomas beveik ketverius pirmuosius Lietuvos valstybingumo metus. Jo įgyvendinimas dėl sudėtingos vidaus situacijos, ribotų Lietuvos Vyriausybės išteklių ir galių, tinkamų kadro trūkumo vyko gana sunkiai. Pirmiesiems Lietuvos kariuomenės daliniams kartu su vokiečiais bandant atremti bolševikų invaziją, 1919 m. pradžioje Mykolo Sleževičiaus Ministrų Kabinetas savo kontroliuojamoje krašto teritorijoje paskelbė karo padėtį. Ji įteisino karo lauko teismus, mirties bausmę už sabotažą, priešo rėmimą, plėšikavimą, suteikė plačius įgaliojimus karinės administracijos atstovams – karo komendantams: teisę leisti privalomus įsakymus, skirti administracines bausmes už jų nevykdymą, kontroliuoti civilius pareigūnus, drausti susirinkimus, cenzūruoti spaudą, varžyti gyventojų judėjimą, maisto produktų pervežimą. Karo padėtį reguliuojančių Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų aštuntojo straipsnio trečia dalis taip pat suteikė karo komendantams teisę prireikus vykdyti rekvizicijas¹¹. Tačiau ja jie galėjo naudotis tik išimtiniais atvejais (karo veiksmų zonoje), nes rekvizicijų rinkimu nuo pat pradžių rūpinosi kitos specialios civilinės ir karinės institucijos – komendantams čia teko antraeilis, pagalbinis, vaidmuo. Vis dėlto traktuojant karo padėtį plačiau – ne tik kaip Ypatingųjų valstybės įstatų reglamentuotą tvarką, bet ir kaip kariaujančios valstybės būvį, – rekvizicijų politiką galima laikyti karo padėties režimo dalimi. Tai nėra nauja įžvalga: teisinį institutą – karo padėtį ir kariuomenės aprūpinimą rengiant rekvizicijas – dažnai nesureikšmindama formalių skirtumų, kaip du labai glaudžiai susijusius ekstremalių situacijų reiškinius traktavo ir tuometė Lietuvos valdžia. Tai aiškiai rodo 1922 m. kovo 27 d. krašto apsaugos ministro aiškinamajame rašte Vyriausybės vadovui išdėstyta pozicija. Dokumente, atsiradusiame kaip atsakas į Steigiamajame Seime atsinaujinusias diskusijas dėl karo padėties, krašto apsaugos ministras mjr. Balys Slizys nurodė 13 argumentuotų priežasčių, turė-

¹⁰ Plačiau žr. K. Navakas, min. str., p. 162–164.

¹¹ Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai // *Laikinosios vyriausybės žinios* (toliau – LVŽ), 1919 03 05, Nr. 5/55.

jusių atremti kategoriškus kairiųjų reikalavimus atšaukti griežtas karo meto priemonės, iki tol taikytas valstybės vidaus gyvenime¹². Aštuntoji rašte nurodyta priežastis – argumentas, kad karo padėtis būtina kaip teisinis pagrindas, įgalinantis kariškius, skubiai prireikus, savo nuožiūra vykdyti rekvizicijas.

Lietuvos valdžia apie maisto produktų ir kitų reikmenų, būtinų kuriamai valstybės kariuomenei ir valdžios institucijoms, privalomą rinkimą paskelbė 1919 m. pradžioje išleisdama keletą įsakymų, bendrais bruožais apibrėžiančių rekvizicijų tvarką ir jas vykdysiančių žinybų funkcijas. Tų metų vasario 4 d. Lietuvos Vyriausybė nurodė apskrityse steigti produktų surinkimo centrus, anuo met vadintus „suėmimo“ komitetais¹³. Jie ir apskričių karo komendantai savo administruojamoje teritorijoje įgijo teisę kontroliuoti maisto produktų, žemės ūkio žaliavų įvežimą ir išvežimą. Kovo 6 d. Ministrų Kabinetas išleido rekvizicijas reglamentuojantį ir procedūrų tvarką nustatantį įsakymą¹⁴. Pirmas atskiras įstatymas pasirodė prabėgus metams – 1920 m. vasario 6 d.¹⁵ Jis įtvirtino pagrindines ankstesnio įsakymo nuostatas, t. y. iš esmės tik sankcionavo jau galiojančią tvarką. Atsiradus specialiam įstatymui, pasirodžius papildomoms jo vykdymo instrukcijoms, galima buvo nuosekliau ir tvarkingiau organizuoti rekvizicijas: tolygiau gyventojams paskirstyti reikalaujamų produktų normas, apibrėžti užmokesčio dydį ir atsakomybę nevykdantiems prievolės. Pagal šį įstatymą rekvizicijos buvo skiriamos ne tik ūkininkams, bet ir miestiečiams. Vis dėlto sunkiausia rekvizicijų našta teko žemdirbiams, sudarantiems didžiausią valstybės gyventojų dalį. Minėtas įstatymas įpareigojo ūkininkus reguliariai tiekti tam tikrą kiekį kariuomenei bei kitoms valdžios struktūroms būtinų maisto produktų ir buitės reikmenų. Šių natūrinių mokesčių dydis buvo nustatomas pagal patvirtintą standartinę normą, vadinamą rekvizicijos vienetu, kurį sudarė tam tikras kiekis reikalaujamų produktų. Rekvizicijų dydis priklausė nuo konkretaus Lietuvos regiono derlingumo koeficiento, taip pat nuo ūkio valdomos žemės ploto, šeimos pajamų, turto¹⁶. Bežemiai ir mažžemiai valstiečiai, valdantys iki 4 arba – išimties tvarka – iki 6 dešimtinų žemės, nuo rekvizicijų buvo atleisti.

¹² Krašto apsaugos ministro 1922 03 27 slapta raštas ministrui pirmininkui // *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 384, ap. 2, b. 318, l. 19.

¹³ Laikinosios vyriausybės įsakymas // *LVŽ*, 1919 02 26, Nr. 4/ 17 a, Vyriausiosios tiekimo valdybos įsteigimas, ten pat, 1919 03 05, Nr. 13 a.

¹⁴ Laikinosios vyriausybės įsakymas dėl gyvulių, arklių, pašaro, maisto ir kitų tiekimo dalykų rekvizicijos // *LVŽ*, 1919 03 14, Nr. 5/22a

¹⁵ Rekvizicijų įstatymas // *LVŽ*, 1920 02 06, Nr. 19/227.

¹⁶ Smulkesni 4–9 dešimtinų (1 dešimtinė – 1,0925 ha) ūkiai turėjo pristatyti 1 rekvizicijos vienetą, didesni – 10–19 dešimtinų – 1, 5 rekvizicijos vieneto, o stambiausieji žemvaldžiai, turintys daugiau nei 50 dešimtinų žemės, – net 2 rekvizicijos vienetus. Plačiau žr. **K. Navakas**, min. str., p. 243.

Už pristatytą produkciją ir daiktus gyventojams buvo mokamas valstybės nustatytas atlygis, dažniausiai kiek mažesnis nei reali jų rinkos kaina, kuri tuo metu sparčiai kito dėl didelės infliacijos. Kad ūkininkai nepatirtų labai didelių nuostolių ir dėl to nekiltų visuotinio nepasitenkinimo, taip pat nebūtų masiškai išsisukinėjama nuo rekvizicijų, apmokėjimo įkainius stengtasi reguliuoti pagal nuolat kintančias rinkos sąlygas.

Rekvizicijų vykdymo procesą kiek pakoregavo naujas 1921 m. sausio 29 d. priimtas Rekvizicijų ir nepaprastųjų mokesčių įstatymas, patikslinęs jų dydžio apskaičiavimo tvarką, taip pat išsprendęs kai kurias išryškėjusias praktines problemas, susijusias su skolų išieškojimu¹⁷. Be to, įstatymas suteikė KAM teisę vykdyti skubias nepaprastąsias rekvizicijas, o gyventojai, be natūrinės prievolės, dar buvo įpareigoti mokėti ir papildomą piniginių mokesčių.

Rekvizicijų surinkimo organų struktūra buvo pradėta kurti 1919 m. pradžioje, įkūrus „suėmimo“ komitetus, pavaldžius Vyriausiai tiekimo valdybai, greitai virtusiai Tiekimo ir maitinimo ministerija. „Suėmimo“ komitetai glaudžiai bendradarbiavo su vietos savivalda¹⁸, nurodydavo būtinų rekvizuoti produktų kiekį, vėliau juos surinkdavo ir organizuodavo pristatymą į sandėlius. Detaliai rekvizicijas paskirstydavo vietos savivaldos organai: apskričių valdybos skirstydavo normas valsčiams, valsčių valdybos – seniūnijoms, o šios – atskiriems ūkiams. Miestuose tą darbą atlikdavo miestų valdybos. Iš miestiečių valstybė reikalavo nupirkti tam tikrą kiekį plataus vartojimo prekių arba surinkti pinigų maisto produktams įsigyti. Dėl to miestų gyventojai buvo apmokestinami nepaprastuoju karo mokesčiu. 1920 m. bendra visiems miestams šio mokesčio suma siekė 10 milijonų¹⁹, o 1921–1922 m. – 26 milijonus auksinų²⁰. Pirmaisiais metais, nors ir piktindamiesi, oficialiame savivaldos atstovų proteste tokį apmokestinimą atvirai vadindami „bolševikiniu“ metodu, visi miestai, išskyrus Kauną, jiems skirtą dalį sumokėjo laiku²¹. Laikinioji sostinė, nesutikdama su reikalaujama suma, bandė bylinėtis²².

Tiekimo ir maitinimo ministerijos surinkti produktai ir reikmenys buvo skirti ne tik kariuomenei, bet ir valstybės socialinės rūpybos reikalams: li-

¹⁷ Rekvizicijų ir nepaprastųjų mokesčių įstatymas // *VŽ*, 1921 02 04, Nr. 56/535.

¹⁸ Apie savivaldybių vaidmenį skirstant ir renkant rekvizicijas žr. **A. Morkūnaitė-Lazauskienė**, *Lietuvos savivaldybės 1918–1920*, daktaro disertacija, Kaunas, 2004, p. 144–145.

¹⁹ 1922 07 22–24 suvažiavimo rekvizicijų klausimams spręsti posėdžių protokolai // *LCVA*, f. 506, ap. 1, b. 60, l. 8.

²⁰ Ten pat, l. 14.

²¹ Miestų atstovų protestas 1920 08 01–05 suvažiavime rekvizicijų klausimams spręsti // *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 111, l. 5.

²² 1922 07 22–24 suvažiavimo rekvizicijų klausimams spręsti posėdžių protokolai // *Min. dok.*, l. 8.

goninių, prieglaudų, kalėjimų, pabėgėlių punktų, sukarintų geležinkeliečių tarnybų aprūpinimui pagerinti, karo nusiaubtų sričių gyventojams šelpti. Vis dėlto rekvizicijos pirmiausia buvo vykdomos kariuomenės poreikiams patenkinti. Dėl to greitai buvo nuspręsta visą šio proceso organizavimą ir priežiūrą pavesti vien kariškiams. 1919 m. rudenį likvidavus Tiekimo ir maitinimo ministeriją, penkiolika jai pavaldžių apskričių „suėmimo“ komitetų perėjo Krašto apsaugos ministerijos žinion – Kariuomenės intendantūros priklausomybėn²³. Vėliau „suėmimo“ komitetų funkcijas perėmė apskričių intendantai. Jiems renkant rekvizicijas talkino apskričių karo komendantūrų kareiviai. Krašto apsaugos ministerijai ir jos struktūroms iš esmės teko tik vykdytojų funkcijos – pačią rekvizicijų politiką formavo ir kilusius neaiškusius aiškinosi tarpžinybinis organas – Rekvizicijų taryba. Ją sudarė Krašto apsaugos, Finansų, Pramonės ir prekybos, Žemės ūkio ir valstybės turtų, Vidaus reikalų, Teisingumo ministerijų valdininkai, taip pat du savivaldybių atstovai (stebėtojų teisėmis)²⁴. 1920–1922 m. įvyko trys specialūs suvažiavimai, skirti rekvizicijų politikos klausimams aptarti, kuriuose dalyvavo visų suinteresuotų valstybės žinybų ir savivaldos institucijų atstovai.

Besikuriančios Lietuvos valstybės valdžia nuo pat pradžių buvo numachiusi labai plataus asortimento maisto produktų, drabužių, buities reikmenų, arklių ir jų pašaro rekvizicijas²⁵. Vis dėlto šiuo požiūriu ji neprilygo anksčiau kraštą ekonomiškai išnaudojusiai okupacinei vokiečių valdžiai, kurios poreikiai atrodė kur kas rafinuotesni ir smulkmeniškesni. Iš gyventojų ji reikalavdavo tiekti ne tik grūdus, mėsą, pieno produktus, bet ir uogas, miško riešutus, giles²⁶.

Pirmajame 1920 m. rekvizicijų įstatyme buvo išvardytos šios Lietuvos kariuomenei reikalingų produktų ir reikmenų rūšys: 1) javai, daržovės ir pašaras; 2) arkliai ir galvijai; 3) riebalai; 4) drobės, vilnos, kailiai; 5) odos; 6) žuvis; 7) mediena; 8) cukrus, druska, silkės, pipirai²⁷. Jau pirmaisiais metais paaiškėjo, kad surinkti reikiamą būtiniausių produktų kieki, jau nekalbant apie visą numatytą asortimentą, tiesiog neįmanoma. Dėl to vėliau Kariuomenės intendantūra apsiribojo tik „strateginių“ išteklių – grūdų, galvijų, arklių ir pašaro – rekvizicijomis.

Arklių paėmimo kariuomenės reikmėms, arba vadinamosios „mobili-

²³ Įstatymas Tiekimo ir maitinimo ministerijai likviduoti // *LVŽ*, 1919 11 24, Nr. 15/188. Apie Intendantūros sukūrimą ir struktūrą plačiau žr. **J. Acukas**, Kariuomenės intendantūra // *Mūsų žinynas*, 1928, Nr. 45, p. 544–545.

²⁴ 1921 05 21 Rekvizicijų tarybos sudėties žinios // *LCVA*, f.923, ap. 1, b. 160, l. 494.

²⁵ Statistinius duomenis – rekvizuojamų maisto produktų rūšis, kieki, įkainius – žr. **Acukas**, min. str., p. 542–548; **K. Navakas**, min. str., p. 243–247.

²⁶ **M. Urbšienė**, *Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje*, Kaunas, 1939, p. 99.

²⁷ Rekvizicijų įstatymas // *LVŽ*, 1920 02 06, Nr. 19/227.

zacijos“, tvarka kiek skyrėsi nuo kitų rekvizicijų. Ją reglamentavo atskiras įstatymas²⁸. Arklius surinkdavo speciali komisija, sudaryta iš veterinarijos gydytojų, kariškių, savivaldybės atstovų. Savininkams nustatyto atlygio už revizuojamą valstybės arklių ir jo rinkos kainos skirtumą padengdavo vietos savivaldybės iš savo lėšų. Atlygis priklausė nuo to, kokios kategorijos kriterijus revizuojamas gyvulys atitiko²⁹. Buvo nustatytos trys kariuomenės surenkamų arklių kategorijos: kavalerijos, artilerijos ir gurguolės. Į pirmąją ir antrąją patekdavo geriausios fizinės būklės, brandaus amžiaus, brangiausiai įkainoti (4 000 auksinų) arkliai, o gurguolėms tempti tikdavo senesni, nusilpę ir net pusakliai (už tokius mokėdavo iki 2 500 auksinų)³⁰. Rekvizuotus arklius pristatydavo į kariuomenės arklių depą, kur juos išrūšiuodavo ir paskirstydavo po dalinius³¹. Per Pirmąjį pasaulinį karą Lietuva neteko labai daug arklių: vien vokiečiai surengė 5 jų rekvizicijas³², dėl to aprūpinti „transportu“ jauną Lietuvos kariuomenę sekėsi sunkiai. Be to, katastrofiškai trūko pašaro.

Tarp revizuojamų plataus vartojimo, buities daiktų didžiausią reikšmę turėjo drabužiai, apavas ir jų žaliava (vilna, odos, kailiai). Jų labai stigo, nes surinkti reikiamą kariuomenei kiekį sekėsi gana sunkiai, paskelbtos atskiros marškinių ir kailinių rekvizicijos nebuvo rezultatyvios. Todėl ilgainiui Kariuomenės intendantūra šių reikalingų dalykų stengdavosi įsigyti pirkdama pagal užsakymus ir organizuodama jų gamybą pati.

Visų rekvizicijų normos buvo nustatomos metams (nuo vieno metų rugsėjo pirmosios iki kitų metų rugsėjo pirmosios). Šiam laikotarpiui numatytą daržovių kiekį, trūkstant sandėliavimui tinkamų patalpų, reikalauta pristatyti dukart per metus – rudenį ir pavasarį. Mėsos ir riebalų tiekimas turėjo vykti reguliariai – kas mėnesį, vilnos – avių kirpimo sezono metu³³.

Už paskirtų rekvizicijų nevykdymą ar su tuo susijusius nusižengimus jau 1920 m. įstatyme buvo numatytos griežtos administracinės bausmės –

²⁸ Arklių mobilizacijos įstatymas // *VŽ*, 1920 10 22, Nr. 49/486.

²⁹ 1919 08 05 Arklių kariuomenėn priėmimo instrukcija // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 80, l. 33; 1921 m. reikalavimai revizuojamiems arkliams // *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 175, l. 142.

³⁰ KAM 1921 06 06 aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 175, l. 140.

³¹ Kariuomenės arklių depo bendrieji dėsniai // *Įsakymas kariuomenei* (toliau – *IK*), 1922 03 03, Nr. 53.

³² 1919 m. žiniomis, Pirmojo pasaulinio karo metais rusai iš Lietuvos išvežė 30 tūkst. arklių, vokiečiai – 144 tūkst. Apie tai ir kitus karo nuostolius plačiau žr. **K. Navakas**, Žemės ūkio produktų ištekliai Lietuvoje // *Mūsų žinynas*, 1926, Nr. 29, p. 237–247.

³³ Kariuomenės intendantūros 1921 03 15 aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 12, l. 40.

maksimali 5 000 auksinų bauda arba pusė metų kalėjimo³⁴. Baudas iki 500 auksinų arba 2 savaičių administracinį areštą valstiečiui vietoje galėjo skirti „suėmimo“ komitetai, gavę šiai sankcijai kariuomenės intendanto pritarimą. Iš stambesnių laiku grūdų nepristačiusių ūkių „suėmimo“ komitetai turėjo teisę pareikalauti dvigubos normos arba piniginio mokesčio, apskaičiuoto pagal rinkos kainą. Bausmių skyrimo tvarka 1921 m. įstatyme išliko panaši. Net ir gresiant gana griežtomis sankcijoms, apskritims paskirtos rekvizicijų normos niekada visos nebūdavo surenkamos. Pirmaisiais metais pavykdavo surinkti tik apie pusę numatyto kiekio, vėliau – apie 80 procentų³⁵. 1920 m. rugpjūčio 12 d. paskelbtas specialus Įstatymas 1919–1920 metų rekvizicijų liekanoms išieškoti suteikė teisę valdžios atstovams prievarta paimti nepristatytus grūdus ir kitus reikmenis³⁶. Tiesa, jei savininko skola būdavo nedidelė ir perdėm neuždelsta, jam už produktus atlygindavo taip pat kaip ir už laiku atliktą prievolę. Kitu atveju užmokestį sumažindavo perpus. Padengti įsiskolinimą ūkininkai galėjo ir pinigais sumokėdami už nepristatytus produktus rinkos kaina arba vieną jų rūšį pakeisdami kita. Įsiskolinimų valstybei valdžia nepamiršdavo – jie buvo išieškomi iki pat 1925 metų.

Per beveik ketverius metus rekvizicijų skyrimo, surinkimo ir išieškojimo tvarka nuolatos buvo tobulinama atsižvelgiant į gyvenimo realijas ir praktiškai kylančias problemas, kito teisinė bazė, buvo pertvarkomos produktų paskirstymą ir surinkimą organizuojančios struktūros. Visa tai padėjo kritišku valstybei metu aprūpinti savo ginkluotąsias pajėgas.

REKVIZICIJŲ POLITIKOS FORMAVIMAS

Lietuvos valdžia, reikalaujama tiekti kariuomenei maisto produktus, arklius ir pašarą, stengėsi parodyti, kad, skirtingai nei iki tol krašte šeiminkavę vokiečiai, gerbia ir pripažįsta piliečių turto neliečiamybę, garantuoja galimybę ginti savo teises. Problemos, su kuriomis buvo susiduriama renkant rekvizicijas, vertė nuolatos tobulinti kariuomenės aprūpinimo sistemą, ieškoti būdų, kaip išvengti didesnio ūkininkų nepasitenkinimo. Vis dėlto rekvizicijų politika Lietuvoje 1919–1923 m. nebuvo grindžiama vien tik pastangomis kiek įmanoma labiau sušvelninti mokesčių ir prievolių gyventojams našta. To laikotarpio archyvinuose dokumentuose galima rasti aprašytą ne vieną atvejį, kai valstybė labai ryžtingai panaudojo griežtas karo padėties priemones, siekdama

³⁴ Rekvizicijų įstatymas // *LVŽ*, 1920 02 06, Nr. 19/227.

³⁵ K. Navakas, min. str., p. 243–244.

³⁶ Įstatymas 1919–1920 metų rekvizicijų liekanoms išieškoti // *VŽ*, 1920 08 12, Nr. 43/445.

palaikyti vidaus tvarką, efektyviai užkirsti kelią iškilusioms didžiulėms grėsmėms. Ryžto ir griežtumo nepristigo ir vykdant rekvizicijas. Besikuriančiai silpnai valstybei alkana, demoralizuota kariuomenė, jeigu ji tokiomis sąlygomis apskritai galėjo bent kiek ilgiau egzistuoti, buvo ne mažiau pavojinga nei kategoriškos, neadekvačios karo prievolių politikos sukelti nepatenkintų gyventojų bruzdėjimai. Dėl to Lietuvos valdžiai tuo metu reikėjo labai apgalvotai išlaikyti kariuomenės ir visuomenės interesų ir nuotaikų pusiausvyrą: „neperlenkti lazdos“ išreikalaujant mokesčius, prievoles, bet sykiu daryti viską, kad kuriamos šalies ginkluotosios pajėgos būtų bent minimaliai aprūpintos.

Valstybėje paskelbus karo padėtį, 1919 metais iš esmės susiformavo visą kraštą apėmusi karinio administravimo struktūra – apskričių karo komendantūrų tinklas³⁷. Tai buvo labai svarbus Lietuvos Vyriausybės galios šalyje svertas, politinių sprendimų vykdymo garantas. Nesant civilinių institucijų arba joms dar tik besikuriant, karo komendantų, kurie naudojosi didelėmis Ypatingų valstybės apsaugos įstatų suteiktomis teisėmis, funkcijos buvo labai plačios – apėmė svarbiausias gyvenimo sritis³⁸. Jiems tekdavo gana svarbus vaidmuo ir išieškant rekvizicijas, kas dažnai būdavo labai keblu, reguliuojant maisto produktų prekybą apskrityse. Tiekimo ir maitinimo ministerijos „suėmimo“ komitetai, vėliau krašto apsaugos sistemai pavaldūs apskričių intendantai, įstatymų numatyta tvarka skirstantys ir renkantys rekvizicijas, griežtesnių prievartinių poveikio priemonių, išskyrus teisę bausti pinigineis baudomis – o tai to meto suirutės sąlygomis dažnai mažai tepadėdavo, – neturėjo. Nepakankamai gerai organizuota ir drausminga milicija pasikliauti vengta, tad sprendimų įgyvendinimą, kartais brutaliomis, tačiau iš esmės labai veiksmingomis priemonėmis, tekdavo užtikrinti apskričių komendantams ir jų komandoms. „*Patirta, kad net du trys raiti kareiviai puikiai atlieka savo uždavinį. Užtenka pasirodyti kareiviams, kaip gyventojai disciplinuojami ir veža kas nuo jų priklauso gauti*“, – taip apie komendantūrų atsiųstų rekvizicijų būrių reikšmę talkinant apskričių intendantomis 1920 m. rugsėjį savo slaptame rašte Vietinės kariuomenės brigados vadui rašė Generalinio štabo tiekimų viršininkas mjr. Stasys Zaskevičius³⁹.

Karo komendantų veikla kontroliuojant prekybą maisto produktais sulaukdavo kur kas mažesnio visuomenės nepasitenkinimo nei rekvizicijų skolų išieškojimas, mat daugelis karinės administracijos veiksmų čia pasitarnaudavo

³⁷ Apie komendantūrų kūrimąsi išsamiau žr. V. Lesčius, Lietuvos miestų ir apskričių komendantūros // *Karo archyvas*, 1998, t. 15, p. 117–141.

³⁸ Apie komendantūrų funkcijas plačiau žr. D. Palkevičius, Karinės komendantūros 1918–1920 // *Lietuvos archyvai*, 1999, t. 12, p. 64–69.

³⁹ Tiekimų viršininko mjr. S. Zaskevičiaus 1920 09 30 raštas Vietinės kariuomenės brigados vadui // *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 191, l. 35.

ne tik kariuomenės, bet ir gyventojų, ypač nepasiturinčių, naudai. Spekuliantai buvo persekiojami, todėl apskrityse pavykdavo išvengti maisto stygiaus ir bent trumpam stabilizuoti nuolat kylančias kainas, priklausančias nuo rekordiškos infliacijos ir šešėlinės ekonomikos veiksmų⁴⁰. Tačiau „suvaldyti“ šį reiškinį dėl jaunos valstybės institucinių problemų sekėsi sunkiai. Antai 1919 m. lapkritį Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkas savo aplinkraštyje komendantams priekaištaudamas nurodė: „Gauta žinių, kad kai kurie apskričių komendantai ir milicija mažai arba visai nesirūpina sustabdyti spekuliacijos, kurią veda visoki perkupčiai (perpirkinėtojai – M. K), supirkinėdami nuo ūkininkų grūdus ir parduodami vokiečiams, kurie pasiskubina mūsų derlių išgabenti į užsienį. Tai yra labai negeistas ir kenksmingas Lietuvos valstybei apsireiškimas. Vyriausiojo kariuomenės vado pavedamas įsakau tuojaus imtis griežčiausių priemonių sulaukymui spekuliacijos ir uoliausiai daboti (prižiūrėti – M. K.), kad Lietuvos derlius nebūtų gabenamas į Vokietiją, Lenkiją ir kitas valstybes“⁴¹. Kariuomenės vadovybę ypač piktino ir jaudino, kad krašte nelegaliai supirkti produktai dažnai, tikrąja šio žodžio prasme, maitino priešus. Antai 1920 m. kovą krašto apsaugos ministras Vyriausybės vadovui skundėsi, jog „dėl be galo išsiplatinusios spekuliacijos Marijampolės suėmimo komitetas beveik nieko negali suimti – visi produktai išplaukia anapus demarkacinės linijos“⁴². Tokie reiškiniai vykstant karo veiksams vertė Lietuvos Vyriausybę smarkiai suvaržyti maisto produktų prekybą.

Spekuliacijos ir dirbtinio kainų kėlimo bei kai kurių produktų deficito problema liko labai aktuali ir vėlesniais metais, dėl to net patys gyventojai susiorganizuodavo, siūsdavo valdžiai pačių priimtas rezoliucijas, kuriose reikalavo, kad lupikaujantys vertelgos „kaipo Lietuvos priešininkai būtų baudžiami ne piniginėmis pabaudomis, bet prekybos patentų atėmimu, uždraudimu visam laikui verstis prekyba, uždarymu į koncentracijos stovyklą“⁴³ arba net tremiami iš šalies. Į visuomenės pasipiktinimą buvo atsižvelgta: 1922 m. karo komendantai išleido griežtus viešus įspėjimus spekuliantams⁴⁴.

Aktyviems kovos veiksams lenkų fronte pasibaigus, kai valstybės padėtis stabilizavosi ir net tam tikra prasme pagerėjo, 1921–1923 m. susiklostė palan-

⁴⁰ Armijos intendantas V. Grudzinsko 1920 m. aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 8, l. 12.

⁴¹ Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininko 1919 11 18 aplinkraštis apskričių karo komendantams // *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 222, l. 30.

⁴² Krašto apsaugos ministro 1920 03 26 raštas ministrui pirmininkui // *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 90, l. 243.

⁴³ A. Bružas, C. Petrauskas, Kova su brangenybe // *Karys*, 1922 10 19, Nr. 42, p. 503.

⁴⁴ Žr. Kauno karo komendanto kpt. V. Braziulevičiaus 1922 10 11 skelbimas gyventojams // *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, Kaunas, 1929, p. 47.

kesnės sąlygos daugiau jėgų ir dėmesio skirti su natūrinių prievolių ir mokesčių paskirstymu ir išieškojimu susijusioms problemoms spręsti, labiau „paspausti“ skolininkus. Tokių asmenų valdomiems ūkiams intendantai nuo 1921 m. nesivarždami skirdavo turto areštą, kol išieškodavo pinigus už nepristatytus produktus⁴⁵. Gyventojai per daugelį metų savotiškai prisitaikė prie nuolatinių svetimų ir savo valdžios reikalavimų tiekti maisto produktus, išmoko sumaniai išsisukinėti nuo „pyliavų“. To daryti nevengdavo net ir sugriežtėjus prievolių kontrolei. Konstatuodamas tai 1922 m. rugpjūtį krašto apsaugos ministras Vyriausybės vadovui rašė: „*Mūsų kraštas pradedant nuo 1914 m. neša visas karo sunkenybes. Nuolatinės rekvizicijos ne tik nuvargino žmones, bet ir pripratino taintintis prie aplinkybių, išmokino viską slėpti, gyvulius, ypač arklius, auginti ir veisti tokius, kurie netiktų rekvizicijai ir tuomi nebūtų imami kariuomenei*“⁴⁶.

Valstybėje pajutus maisto ar kokių kitų reikmenų stygių, karo komendantai skelbdavo nepaprastąsias rekvizicijas. Tai buvo trumpalaikė, skubota priemonė, nesusijusi su įprastomis kasmetėmis rekvizicijomis, – iš dešimties kareivių ir dviejų karininkų sudaryti būriai tam tikroje valstybės dalyje rinkdavo reikalingus produktus. 1921 m. liepą kai kuriose Lietuvos apskrityse paskelbus 15 dienų nepaprastąją grūdų, miltų ir kruopų rekviziciją, kareiviams buvo įsakyta paimti pusę „*kieno nors rankose rastų pažymėtų* (aukščiau nurodytų – M. K.) *produktų*“⁴⁷. Kaip skelbiama Biržų karo komendanto įsakyme ūkininkams, nepaprastąją rekviziciją nuspręsta surengti dėl to, kad „*kariuomenei trūksta maisto, o intendantūra negali jos ganėtinaai aprūpinti, nes gyventojai toli neatlieka uždėtos jiems rekvizicijų normos: yra net tokių, kurie turėdami užtekintus išteklius nenoriai pildo rekvizicijų priedermę*“⁴⁸. Tais pačiais 1921-aisiais, kariuomenės arkliams katastrofiškai trūkstant pašaro, visame krašte vykdytos papildomos šieno ir šiaudų rekvizicijos⁴⁹. 1922 m. rugsėjo 14 d. visose apskrityse buvo paskelbta skubi nepaprastoji raguočių rekvizicija⁵⁰. Šia ypatingąja kariuomenės aprūpinimo priemone naudotis vengta – ji sujaukdavo nusisto-

⁴⁵ Intendantūros skyriaus Maisto dalies 1921 04 07 aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 178, l. 93.

⁴⁶ Krašto apsaugos ministro 1922 08 10 raštas ministrui pirmininkui // *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 239, l. 271.

⁴⁷ Raseinių karo komendanto 1921 07 07 įsakymas gyventojams // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 77, l. 68.

⁴⁸ Biržų karo komendanto 1921 07 16 įsakymas gyventojams // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 3, l. 9.

⁴⁹ *JK*, 1921 01 05, Nr. 4.

⁵⁰ Kariuomenės intendantas 1922 09 15 aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 1, b. 58, l. 347.

vėjusių rekvizicijų tvarką, piktindavo gyventojus⁵¹. „*Per palyginti trumpą laiką buvo paskirtos dvi nepaprastosios rekvizicijos: viena dėl grūdų, kita dėl mėsos. Surinkimui duota labai trumpas laikas – 3–4 dienos. Ant žemaičių tokios rekvizicijos veikia labai kenksmingai ir nustato juos prieš valdžią*“⁵², – taip savo įspūdius po apsilankymo Telšių apskrityje 1921 m. rugpjūtį pranešime KAM apibendrino ypatingųjų reikalų karininkas plk. Vincas Grigaliūnas-Glovackis.

1922 m. produktų surinkimo ir kariuomenės aprūpinimo rodikliai jau buvo visai neblogi⁵³, nors ankstesnių metų rekvizicijų skolų išieškojimas vis dar vyko gana sunkiai⁵⁴. Tam tikros pažangos buvo pasiekta ne tik dėl sustiprėjusio valstybės autoriteto ir atsiradusių didesnių galimybių pademonstruoti įstatymo viršenybę ir prievolių neišvengiamumą, bet ir iš esmės pakoregavus pačius rekvizicijų skirstymo, rinkimo ir apmokėjimo principus. Buvo nuspręsta neberinkti kai kurių produktų ir reikmenų, skolininkams sudarytos galimybės už vienus produktus atsiskaityti kitos rūšies produktais arba pinigais, stengtasi už tiekiamą maistą tinkamai sumokėti. Kad rekvizicijų surinkimo rodikliai labai priklausė nuo to, kada ir kaip valstybė atsiskaitydavo su ūkininkais už gautus produktus ir reikmenis, neblogai iliustruoja šis pavyzdys. 1921 m. vasaros pabaigoje Kėdainių apskrityje arklių rekvizicija nepavyko dėl to, kad savivaldybė nebuvo spėjusi padengti gyventojams arklių, pristatytų dar 1919 m., rinkos ir rekvizicijos kainų skirtumo Tačiau ten, kur priemokos ūkininkams buvo išmokamos laiku, arkliai nebuvo slepiami ir priėmimo komisijoms problemų nekildavo⁵⁵.

1922 m. liepos 22–24 d. vykusiamе suvažiavime rekvizicijų politikos klausimais, kuriame dalyvavo apskričių intendantūrų, suinteresuotų ministerijų, savivaldybių ir Steigiamojo Seimo žemdirbiams atstovavusių frakcijų (Ūkininkų ir Valstiečių sąjungų) nariai, buvo nuspręsta susiaurinti iš gyventojų reikalaujamų produktų ir reikmenų asortimentą, nes pirminiai planai, kaip parodė kelių metų praktika, dažnai pasirodydavo perdėm optimistiški ar net nerealiūs⁵⁶. Taip ilgainiui atsisakyta daržovių, prieskonių ir kitų importuojamų prekių, kurias tiekti buvo įpareigoti miestiečiai, rekvizicijų. Nebuvo sėkmingos ir daugelis vykdytų drabužių rekvizicijų⁵⁷. Šokiruojančių faktų apie

⁵¹ 1922 07 22–24 suvažiavimo rekvizicijų klausimu protokolai // *LCVA*, f. 506, ap. 1, b. 60, l. 7.

⁵² Plk. V. Grigaliūno-Glovackio 1921 08 27 pranešimas KAM // *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 175, l. 124.

⁵³ 1922 07 22–24 suvažiavimo rekvizicijų klausimu protokolai, l. 7–8.

⁵⁴ Kariuomenės intendantūros Maisto dalies 1922 11 28 aplinkraštis intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 1, b. 58, l. 363.

⁵⁵ KAM intendantūros Maisto dalies 1921 08 17 pranešimas tiekimų viršininkui // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 161, l. 419.

⁵⁶ 1922 07 22–24 suvažiavimo rekvizicijų klausimu protokolai, l. 9.

⁵⁷ Armijos intendantas 1920 10 30 aplinkraštis intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 8, l. 64; Alytaus apskrities intendantas 1920 11 14 skubus įsakymas apskrities valsčių valdyboms // Ten pat, l. 60.

tai pateikiama 1919 m. liepos 21 d. Tiekimo ir maitinimo ministerijos aplinkraštyje „suėmimų“ komitetams: „<...> *prie peržiūrėjimo prisiūtų transportų pasirodė, kad 30 % baltinių visai netinka: arba visai nuplyšę, arba iš netinkamo audeklo, ką galima išaiškinti tik kaimiečių nerangumu ir neatjautimu kariuomenės padėjimo (padėties – M. K.). Be to, komitetai siunčia baltinius nešvarius, neišprosavotus (neišlygintus – M. K.), kas priešinasi kategoriškiems nurodymams <...> ir dar prie to su utėlėm, kas parodo visišką ignoravimą pildymo tarnystės priedermių*“⁵⁸. Kauno miesto valdyba tų pačių metų gruodį armijos intendanta informavo, jog per vasarą vykusią marškinių rekviziciją vietoj paskirtų 6 000 vienetų pavyko surinkti tik 30 ir 12 000 auksinų, už kuriuos galima nupirkti dar apie 100 marškinių⁵⁹. Dėl tokių nesėkmių vėlesniais metais apsiribota tik kelių svarbiausių rūšių maisto produktų rinkimu. Ilgiausiai (iki 1923 m.) išliko prioritetinės – grūdų ir pašaro – rekvizicijos.

Rekvizicijų tarybos posėdžiuose savivaldybių atstovai jau nuo pirmųjų metų atvirai ir beveik vienbalsiai reikalavo kuo greičiau atšaukti rekvizicijas ir pereiti prie kariuomenės aprūpinimo laisvai superkamais reikalingais ištekliais⁶⁰. Iš pradžių šie reikalavimai, suvokiant nepaprastą valstybės situaciją ir atsižvelgiant į kariuomenės vadovybės nusiskundimus, nebuvo kategoriški, priešingai – pasiguodus dėl sunkios mokesčių ir prievolių naštos, valstiečių patiriamos neteisybės – dažnai būdavo deklaruojamas ryžtas visomis išgalėmis remti valstybę ginančią kariuomenę⁶¹. Tokie pilietinio solidarumo, nevaržomo partinių ir ideologinių skirtubių pavyzdžiai atsiskleidė 1920 m. rudenį, prasidėjus dramatiškoms kovoms su lenkais. Kaip tik tuo metu, spalio 21 d., apskričių karo intendantai gavo iš vadovybės skubią ir grėsmingą žinią: „*Intendantūros sandėliuose nėra jokių išteklių – suimamų produktų nebepakanka kariuomenės reikalams. Trumpu laiku kariuomenės maitinime galime sulaukti katastrofos*“⁶². Tomis sunkiomis dienomis ūkininkai ir visa Lietuvos visuomenė trumpam pamiršo prieštaravimus, sutelkė jėgas ir išteklius ir atsilaikė prieš iškilusią grėsmę.

Tačiau padėčiai pagerėjus, žūtibūtinės kovos ryžtui atslūgus, vietos savivaldos atstovų, taip pat žemdirbiams atstovavusių Steigiamojo Seimo frakcijų

⁵⁸ Tiekimo ir maitinimo ministerijos 1919 07 21 aplinkraštis „suėmimo“ komitetams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 80, l. 22.

⁵⁹ Kauno miesto valdybos 1919 12 18 raštas Armijos intendantui // *LCVA*, f. 1126, ap. 4, b. 211, l. 55.

⁶⁰ Rekvizicijų tarybos 1921 04 18 posėdžio protokolas // *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 88, l. 55.

⁶¹ 1920 m. pabaigoje Lietuvos kariuomenėje buvo apie 45 000 karių ir karininkų. Žr. **V. Lesčius**, *min. veik.*, p. 421.

⁶² KAM intendantūros skyriaus Maisto dalies 1920 10 21 aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 8, l. 23.

narių kalbose vis dažniau ir kategoriškiau nuskambėdavo reikalavimas atsiaktyti rekvizicijų – iki tol padarytos mokesčių ir prievolių nuolaidos visuomenės jau nebetenkino⁶³. Kariuomenės vadovybė, kaip ir savivaldybių atstovai, Vyriausybei reiškė nepasitenkinimą dėl dalies surinktos produkcijos skyrimo civilinėms įstaigoms, siekė pakeisti šią tvarką ir taip sumažinti natūrinių mokesčių našta⁶⁴. Valstiečius ypač piktino, kad jų tiekiamas maistas tenka kalėjimams. Nuo 1922 m. panašios įstaigos iš kariuomenės išteklių nebebuvo aprūpinamos. Tačiau to visuomenei jau nebepakako. 1923 m. Vyriausybė, nepaisydama kariuomenės vadovybės nuogąstavimų⁶⁵, ryžosi pašalinti ilgus metus krašto gyventojus slėgusią „pyliavų“ našta. Apskričių intendantūros buvo pertvarkytos – darbuotojų skaičius gerokai sumažintas ir tik produktų surinkimo aparato likvidavimo darbams organizuoti ir per ketverius metus susikaupusiems įsiskolinimams, vadinamosioms „rekvizicijų liekanoms“, išieškoti apskrityse nutarta palikti po intendantą⁶⁶. Pinigai iš rekvizicijų vengusių ūkininkų, nors jiems lengvatų Seime atkakliai reikalavo Valstiečių liaudininkų sąjunga⁶⁷, dar buvo kruopščiai išieškomi beveik dvejus metus – iki 1925-ųjų, kai pasirodė specialus šią procedūrą užbaigęs įstatymas⁶⁸.

REKVIZICIJŲ SURINKIMO PROBLEMOS, GYVENTOJŲ NEPASITENKINIMO PRIEŽASTYS

Lietuvos Vyriausybė 1919 m. pradžioje, skelbdama kariuomenei būtinų maisto produktų ir reikmenų rekvizicijų kampaniją, viešai išplatino tokį atsišaukimą: „*Piliečiai, apgynimui Jūsų turto, Jūsų sodžiaus, iš Jūsų tarpo šaukiama Lietuviškoji kariuomenė! Mūsų gynėjus kareivius mes turime pavalgydinti – kitaip jų balsas būtų mums didžiausia gėda. Todėl duokite armijai iš savo menko išteklius rugius, miežius, bulves, avižas, gyvulius. Vieton to, kad pardavinėti grūdus ir gyvulius visokiems prekijams, kurie iš Jūsų gauna didelius pelnus, neškite viską į vietas nurodytasias Jūsų apskričių valdybų, kurios pristatys tą maistą kareiviams į reikalaujamąsias vietas. Jūsų Taryba nieko nenori iš Jūsų spėka (jėga – M.K.) imti,*

⁶³ Žr. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 05 19, 206 pos., p. 105–109; 1922 05 23, 207 pos., p. 2–6.

⁶⁴ Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus 1921 10 11 raštas ministrui pirmininkui // *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 178, l. 27–28.

⁶⁵ Krašto apsaugos ministro B. Sližio 1923 02 32 raštas kariuomenės intendantui // *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 129, l. 44.

⁶⁶ Kariuomenės intendantūros 1922 12 20 aplinkraštis apskričių valdyboms // *LCVA*, f. 506, ap. 1, b. 58, l. 409.

⁶⁷ K. Valstietis [V. Kieska] *Rekvizicijų liekanų išieškojimas*, Kaunas, 1925, p. 3–4.

⁶⁸ *Rekvizicijų liekanų išieškojimo panaikinimo įstatymas* // *VŽ*, 1925 12 05, Nr. 209/1388.

*už tai kainų maistui nekelkite, nes užmokėti jums prisieis iš pačių žmonių išdo. Piliečiai, neškite į karo sandėlius duoną ir mėsą, kad būtų kuom maitinti Jūsų sūnūs ir broliai, paėmusieji į savo rankas ginklą, apginti Laisvos Lietuvos*⁶⁹.

Kreipimesi aiškiai išreiškta demokratiška pilietinio solidarumo dvasia, būdinga daugeliui pirmųjų Nepriklausomos Lietuvos dokumentų, savitai įprasmina begalinį tuomečių valstybės kūrėjų idealizmą. Kvietimas ir raginimai neliko neišgirsti – kariuomenė kūrėsi – gyventojai, net ir slegiami sunkumu, ją maitino. To laikotarpio atmosferą, prisimindamas vaikystės dienas Vilkaviškio apskrityje, vaizdžiai, nors gal ir kiek pagražindamas, aprašė Juozas Rudzevičius:

„Nuo 1919 m. pradžios, nepriklausomybės kovoms vykstant, namuose likusieji nesėdėjo. Fronte kovojantiems pagelbėti sujudo. <...> arčiau Prūsų – Mažosios Lietuvos sienos gyvenantieji žmonės, kurie vokiečių okupacijos metais buvo žiauriai rekvizicijomis apiplėšti, gausiomis prievolėmis nualinti, ir šie kovojantiems savanoriams kiek išgalėdami pagelbėti puolėsi. Nuo jų neatsiliko nė mūsų kaime gausiai įsikūrę vadinamieji „prūsai“ – evangelikų liuteronų tikėjimo žmonės. Niekados šie kalėdojančio katalikų kunigo nė į sodybos kiemą neužsiprašė, kalėdos nepasiūlė. O dabar pasirodė gerų lietuvių vardo vertais. Jau iš tolo užmatę atvažiuojančius (rekvizicijų – M. K.) rinkėjus, vartus atkėlė plačiai, rinkėjus pasitiko išskėstomis rankomis. Ne vienas šeimininkas ir daugiau kokią puskartę, kitą javų atseikėjo, šeimininkės kokią puskartę rūkytų lašinių paskyrė, kita kumpį dovanojo, dar kita ir paskutinį skilandį savo rankomis į vežimus įdėjo, o šypsenomis pasidabinusios prūsaitės šiltus apdarus <...> guldė į pastotes.“⁷⁰

Tokį žmonių elgesį lėmė ne prievartos baimė – galimybių panaudoti jėgą Lietuvos valdžia iš pradžių turėjo labai nedaug, – bet tapatinimasis su sava valstybe, tikėjimas, kad tik ji pateisins visus didžiausius lūkesčius: sudarys galimybes nevaržomai tautinei raishkai, socialiniam teisingumui įsigalėti. Ne viskas vyko sklandžiai, ne visur užteko idealizmo, nes ir savos valdžios kur kas apdairiau skiriamos rekvizicijos po beveik ketverius metus trukusio vokiečių šeimininkavimo krašto valstiečiams dažnai būdavo sunkiai pakeliamos. Kaizerinė Vokietija į Lietuvą ir kitas užimtas Rusijos imperijos dalis žvelgė kaip į neišsemiamą žemės ūkio produkcijos aruodą, kuriuo galėjo naudotis visiškai ignoruodama vietos gyventojų teises ir elementariausius poreikius⁷¹. Tokia išnaudojimo politika labai

⁶⁹ Karo ministro, ūkio ministro, vidaus reikalų ministro, Intendantūros skyriaus viršininko 1919 m. atsišaukimas // *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 61.

⁷⁰ **J. Rudzevičius**, *Kai laisvė švito. 1914–1918 m. žmonių mentalitetas*, Vilnius, 2000, p. 117.

⁷¹ Vokiečių valdžios išnaudojimo politika Lietuvoje išsamiai išanalizuota minėtame M. Urbšienės veikle. Iškalbinga memuarinio pobūdžio informacija pateikiama: **J. Basanavičius**, *Iš Lietuvių gyvenimo 1915–1917 m. po vokiečių jungu*, Vilnius, 1919; **K. Jokantas**, *S[uvalkijos] Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918*, Kaunas, 1937; *Lietuva Didžiajame kare*, red. **P. Ruseckas**, Kaunas, 1939; **G. Petkevičaitė-Bitė**, *Karo meto dienoraštis*, Vilnius, 1966.

nuismukdė Lietuvos žemės ūkį⁷², ypač skaudžiai palietė žemdirbius, kurie XX a. 3-jojo dešimtmečio pradžioje sudarė 76,7 procentus visų krašto gyventojų⁷³.

Lietuvos Vyriausybė rekvizicijas paskelbė tuo metu, kai šalyje dar šeimininkavo vokiečių kariuomenė, taip pat reikalavusi iš valstiečių atiduoti „pyliavas“, – taigi juos slėgė dviguba prievolių našta. Lietuvių gyventojų patriotinį entuziazmą palaikė tik viltis, kad sava valdžia pagaliau kaip nors padės atsikratyti be galo įkyrėjusių, brutalių, nesibaigiančių vokiečių prievolių, leis lengviau atsikvėpti ir sudarys normalias, tinkamas sąlygas kurti naują gyvenimą⁷⁴.

Deja, Lietuvos valdžios institucijų galimybės daryti didesnę įtaką įvykiams krašte buvo labai ribotos, o santykiai su vokiečių kariškiais ir civiliais pareigūnais neretai labai komplikuoti⁷⁵. Dar 1917–1918 m. Lietuvos Tarybos reguliariai siunčiami išsamūs ir argumentuoti skundai⁷⁶ Vokietijos pareigūnams dėl okupacinės administracijos krašte vykdomų rekvizicijų ir blogo elgesio su gyventojais nieko nepadėjo. Trintis, egzistavusi tarp daugiau simbolines galias turėjusių vietos valdžios institucijų ir Vokietijos kariuomenės, natūraliai išnyko jai palikus Lietuvą.

Entuziastingą kaimo gyventojų siekį padėti savo kariuomenei gana dažnai prislopindavo netaktiški ar net neteisėti rekvizicijas rengusių „suėmimo“ komitetų įgaliotinių ir kariškių veiksmai. Daugiausia tokių problemų kildavo 1919–1920 metais. Tuomet, vykstant Nepriklausomybės kovoms, paskubomis sukurtos Lietuvos valdžios institucijos, kariuomenė, neturėdamos nei patirties, nei apgalvotų instrukcijų, taip pat nepajėgdamos tarpusavyje deramai koordinuoti veiksmų, neretai veikdavo savo nuožiūra, pagal susiklosčiusias aplinkybes. Tai labai dažnai sukeldavo papildomų problemų kaimo gyventojams⁷⁷. Antai 1919 m. pradžioje maisto produktų cirkuliaciją apskrityse vienu metu reguliavo ir karo komendantai, remdamiesi Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų jiems suteikta teise, ir Tiekimo ministerijos atstovai. Siekiant pašalinti kilusią sumaištį ir nesutarimus tarp žinybų, atskiru Vyriausybės įsakymu šios funkcijos buvo patikėtos tik minėtos ministerijos vietinėms

⁷² G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m. Analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*, Vilnius, 1998, p. 240.

⁷³ P. Žostautaitė, Lietuvos kaimo gyventojų socialinė struktūra 1919–1930 // *LTSR mokslų akademijos darbai, A serija*, t. 63, Vilnius, 1978, p. 77.

⁷⁴ J. Navakas, *Lietuvai besikeliant. Iš 1918–1919 metų užrašų ir atsiminimų ir iš Lietuvos vasaros rytų partizanų veikimo*, Kaunas, 1928, p. 122.

⁷⁵ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, min. veik., p. 120–131.

⁷⁶ Žr. dokumentus, spausdinamus straipsnių rinkinyje *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genėzė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 171–190, 191–192, 429–431, 499.

⁷⁷ Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos 1919 09 08 raštas ministrui pirmininkui // *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 28. l. 48–49;

atstovybėms⁷⁸. Pirmoji arklų rekvizicija buvo tokia chaotiška, tiek daug būta pažeidimų ir betvarkės, kad kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas ir Generalinio štabo viršininkas Mykolas Velykis nedelsdami kreipėsi į ministrą pirmininką ir pažėrė piktų priekaištų rekvizicijas atliekantiems pareigūnams, reikalaudami įvesti tvarką. „Suėmimo komitetai neteisingai veda rekvizicijas arklų, rekvizuoja visus, neišskiriant veislinių eržilų. Panašias rekvizicijas dirba suėmimo komiteto valdininkai ar neturėdami ir nežinodami instrukcijų ar jų nepildydami, kas labai blogai ir kenksmingai atsiliepia į liaudies ūpą“⁷⁹, – atvirai išdėstyta kariuomenės vadovybės pasirašytame rašte.

Pirmaisiais valstybės kūrimo metais valstiečiai neretai kėsdavo ir savavališkas kariuomenės dalinių rekvizicijas, kurios buvo atliekamos nesilaikant instrukcijų, kartais už paimtą maistą ir pašarą net neatsiskaitant⁸⁰. Tokia veikla nuo pat pradžių oficialiai laikyta neteisėta, tačiau dažnai tai būdavo vienintelis būdas aprūpinti kovojančią kariuomenę, todėl tiek valstybės, tiek kariuomenės vadovybei retkarčiais panašias problemas tekdavo traktuoti kaip neišvengiamybę. Kariuomenės vadovybė pro pirštus žiūrėjo tik į rekvizicijas dvaruose – jų savininkai geriausiu atveju laikyti nepatikimu, o dažniausiai – priešišku valstybei etnosocialiniu sluoksniu, todėl „padidintas dėmesys“ jų turtui vykstant Nepriklausomybės kovoms buvo savaime suprantamas. Antai dar 1919 m. rudenį išleistame aplinkraštyje vietos savivaldos organams tuometis tiekimo ir maitinimo ministras Steponas Kairys griežtai pareikalavo, kad „valsčių valdybos būtų lygiai teisingos paskirstydamos rekvizicijų sunkumus“ tiek mažiems ūkiams, tiek dvarams⁸¹.

Gana dažnus paprastų valstiečių skundus dėl kariuomenės padarytų nuostolių rekvizicijas vykdančios institucijos stengėsi atidžiai išnagrinėti ir kiek įmanoma greičiau išspręsti kilusius nesusipratimus. Kai tik frontuose padėtis pagerėjo, kariuomenės vadovybė griežtai uždraudė atskiriems daliniams savo nuožiūra rengti rekvizicijas – tai remdamiesi įstatymo nustatyta tvarka galėjo daryti tik apskričių intendantai⁸². Tačiau ir sukūrus maisto produktų ir kitų kariuomenei būtinų reikmenų rinkimo aparatą problemų ir su tuo susijusių gyventojų skundų nepavykdavo išvengti. Pasipiktinimą keldavo ne tik reikalaujamų produk-

⁷⁸ JK, 1919 07 12, Nr. 111.

⁷⁹ Gen. S. Žukausko ir M. Velykio 1919 08 05 raštas ministrui pirmininkui // LCVA, f. 506, ap. 3, b. 84, l. 91.

⁸⁰ KAM Intendantūros skyriaus Maisto dalies 1920 07 24 raštas tiekimų viršininkui // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 19, l. 672; Žemių valsčiaus valdybos 1920 08 06 raštas Kėdainių apskrities valdybai // Ten pat, b. 63, l. 162.

⁸¹ Tiekimo ir maitinimo ministro S. Kairio 1919 09 24 aplinkraštis apskričių ir valsčių valdyboms // LCVA, f. 506, ap. 3, b. 80, l. 70.

⁸² JK, 1920 01 28, Nr. 229; JK, 1920 11 15, Nr. 482.

tų normos, kartais paskirstytos ne visada tinkamai įvertinus derlių ir ūkininkų galimybes, bet ir aplaidus „suėmimo“ komitetų ir apskričių intendantų darbas, mėginimai piktnaudžiauti tarnyba⁸³. Antai 1919 m. vasaros pabaigoje Kėdainių apskrities „suėmimo“ komitetas rašte ministrui pirmininkui be užuolankų konstatavo, kad „*provincija darbais įgaliotinių suėmimo komiteto yra baisiai suerzinta <...> nemažai buvo padaryta klaidų*“⁸⁴. Pasitaikydavo, kad grūdus laisva valia ir laiku į surinkimo punktą pristatę valstiečiai būdavo verčiami ilgai laukti, kęsti rekvizicijas atliekančių pareigūnų aroganciją, abejingumą⁸⁵. Gyventojai labai dažnai skųsdavosi dėl neteisybės išreikalaujant rekvizicijas: vieni ūkių savininkai įpareigojimus įvykdavo visada ir laiku, kiti – delsdavo, išsisukinėdavo⁸⁶. Dėl to neretai nukentėdavo sąžiningieji, patriotinių nuostatų ūkininkai, nes užtikrinti lygias ir teisingas natūrinių prievolių sąlygas Lietuvos valstybingumo pradžioje dažnai būdavo labai sunku. Nepakankamai geros sąlygos įtvirtinti įstatymo viršenybę ir užtikrinti teisingą vykdymą, galimybes išvengti „pyliavų“ tapo svarbiausiomis priežastimis, be objektyvių veiksnių, tokių kaip prastas derlius, karo nuostoliai, dėl kurių pirmaisiais valstybingumo metais pavyko surinkti tik pusę ūkininkams paskirtos rekvizicijų normos⁸⁷. Didelio atgarsio sulaukdavo ir į viešumą patekę faktai apie rekvizicijose dalyvavusių pareigūnų nesąžiningumą ir finansines machinacijas. Jų būta labai įvairių. Ne visi faktai pasitvirtindavo – kiti taip ir likdavo gandai. Štai Steigiamojo Seimo Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų frakcijos atstovas 1920 m. lapkričio 7 d. Valstybės gynimo komitetui pateikė tokį pranešimą: „*Yra labai didelio pasipiktinimo nesąžiningais valdininkais. Ypač visi rėkte rėkia ant vieno vietinio intendanto. Mat jisai labai girtuokliauja ir nesirūpina išreikalauti iš žmonių rekvizicijų. Kas duoda – gerai, o kas neduoda, iš to neieškoma. Telšiuose galvijų rinkos kaina yra daug pigesnė, negu suėmimo komiteto valdžios mokamoji kaina <...>. Žmonės tos priežasties dėlei, labai noriai veda <gyvulius> rekvizicijon, bet intendantas nuo jų nepriima. Žydai gi supirkinėja nuo žmonių. Žmonės sako, kad intendantas su žydais dalijasi tais pini-*

⁸³ Kariuomenės tiekimo reikalų viršininko 1920 12 pranešimas KAM // LCVA, f. 384, ap. 2, b. 175, l. 9.

⁸⁴ Kėdainių apskrities „suėmimo“ komiteto 1919 08 20 raštas Ministrų Kabinetui // LCVA, f. 923, ap.1, b. 57, l. 134.

⁸⁵ Tiekimo ir maitinimo ministro S. Kairio 1919 09 20 aplinkraštis „suėmimo“ komitetams // LCVA, f. 506, ap. 3, b. 80, l. 68; *Steigiamojo Seimo darbai*, 1920 10 15, 52 pos., p. 489.

⁸⁶ Armijos intendanto 1920 07 06 pranešimas KAM // LCVA, f. 1, ap. 1, b. 83, l. 47; J. Š. Kaimas ir kariuomenė // *Karys*, 1921 0915, Nr. 37, p. 433–434; *Steigiamojo Seimo darbai*, 1920 07 16, 28 pos., p. 235.

⁸⁷ Generalinio štabo Tiekimų skyriaus viršininko raportas krašto apsaugos ministrui // LCVA, f. 384, ap. 2, b. 88, l. 46.

gais <...> Iš čia daug pikto kyla – žmonės keikia valdžią, kad ji su žydais susidėjusi, žmonės išnaudoja <...>“⁸⁸. Į pranešimą buvo skubiai reaguota, tačiau po atliktos revizijos įrodyti, kad Telšių intendanto veiksmai buvo neteisėti, nepavyko⁸⁹.

Vis dėlto retkarčiais iškildavo akivaizdūs faktai, kad rekvizuoti maisto produktai buvo grobstomi ir parduodami⁹⁰. Antai 1920 m. pavasarį paaikškėjo, jog „suėmimo“ komitetui priklausančio sandėlio Mažeikiuose viršininkas Vincentas Marcinkevičius valdiškais ruginiais miltais prekiaavo net „tarpvalstybiniu“ lygiu – paslėptus maišus traukinio vagonė gabendavo į Latviją⁹¹. Dokumentai byloja, kad per arklių „mobilizacijas“ dėl „priėmimo“ komisijų narių nesąžiningumo buvo paimama nemažai niekam tikusių gyvulių, nes gyventojai už kyšius atiduodavo valdžiai visai paliegiusius kuinus⁹².

Kadangi daugelio sudėtingų problemų, kildavusių vykdant rekvizicijas, priežastis buvo nekompetentingi ar nesąžiningi jų rinkėjai, tinkamo kadro parinkimo ir parengimo klausimai nuo pat pradžių valstybei buvo be galo aktualūs⁹³. 1919 m. pabaigoje Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona raštu kreipėsi į krašto apsaugos ministrą, ragindamas nedelsiant spręsti rekvizicijų metu kylančias problemas, ieškoti neprikaištingos reputacijos rekvizicijų surinkimo agentų⁹⁴. Galimybių rasti pakankamai tinkamų šioms pareigoms kandidatų, organizuoti rimtesnius jų mokymus nebuvo, todėl tekdavo pasikliauti tik bandymais stiprinti, kiek sąlygos leido, provincijoje dirbusių valdininkų kontrolę, parengti daugiau tikslesnių jų darbo tvarkos instrukcijų, sugriežtinti atsakomybę. 1920 m. gegužės mėnesį Kariuomenės intendantūros išplatintame aplinkraštyje „suėmimo“ komitetų įgaliotiniams jų funkcijų atsakingumas ir svarba aiškinta taip: „*Kol politinė padėtis neiški, prisieina laikyti nemažai kariuomenės. Pastarosios užlaikymas reikalauja didelių lėšų, kurių gauti tik ką susikūrusiai Valstybei labai sunku. Todėl kol krašto finansai nesusitvarko, kariuomenei aprūpinti tenka daugiau rekvizicijos būdas. Rekvizicijos kol kas rengiamos nežiūrint į tai, kad jos labai sunkiai atsiliepia į bendrą krašto ūkį ir skau-*

⁸⁸ A. Gražiškio 1920 11 07 pranešimas Valstybės gynimo komitetui // *LCVA*, f. 1, ap.1, b. 97, l. 200.

⁸⁹ 1920 11 23 Telšių intendantūros revizijos aktas // Ten pat, l. 203.

⁹⁰ Tiekimo ir maitinimo ministro S. Kairio 1919 09 22 aplinkraštis „suėmimų“ komitetams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 80, l. 69.

⁹¹ Tiekimų skyriaus viršininko 1920 05 02 pranešimas Užsienio reikalų ministerijai // *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 97, l. 35.

⁹² Tiekimo ir maitinimo ministerijos 1919 08 05 aplinkraštis „suėmimų“ komitetams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 80, l. 32.

⁹³ Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos 1919 09 08 raštas ministrui pirmininkui // *LCVA*, f. 923, ap.1, b. 28, l. 48–49.

⁹⁴ A. Smetonos 1919 12 04 laiškas krašto apsaugos ministrui // *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 52, l. 669.

džiai užgaudamos atskirų piliečių reikalus sudaro krašte negeistiną ūpą. Su tuo ūpu S<uėmimo> komitetų tarnautojams tenka labai rimtai skaitytis savo susidūrimuose su gyventojais. Be aiškiaus, teisingo ir tvirto įgaliojimo nusistatymo visuose rekvizicijos klausimuose, reikalingas dar visų Suėmimo komitetų tarnautojų geras taktas santykiuose su gyventojais <nes> nuo jų priklauso valstybės autoritetas⁹⁵.

Nors abiejuose rekvizicijų įstatymuose buvo aiškiai išdėstyta skundų pateikimo tvarka, praktiškai ši procedūra keldavo nemažai problemų. Dažnas valstietis, patyręs skriaudą ar tikėdamasis gauti lengvatų, stengdavosi iš karto kreiptis į visas įmanomas, taip pat ir į aukščiausias, valstybės institucijas, neretai pamiršdamas smulkiau išdėstyti visą reikalo esmę. Tai labai apsunkindavo pareiškų pretenzijų tyrimą ir trukdė priimtus sprendimus greitai įgyvendinti. Kad panašių dalykų būtų išvengta, „suėmimo“ komitetų įgaliojimai gavo nurodymus nuolatos aiškinti gyventojams, kaip reikia parengti skundą, kam jį įteikti ir t. t.⁹⁶ Siekiant objektyvumo, skundus turėjo tirti ne pavieniai pareigūnai, o visas „suėmimo“ komitetas kolegialiai⁹⁷.

Vis dėlto dalis gyventojų, ypač labiau išsimokslinę, gana neblogai suprato rekvizicijų įstatymo suteikiamas teisių gynimo galimybes ir jomis naudojosi. Tarp tokių veikliausi ir atkakliausi paprastai būdavo kunigai, kurie dėl savo visuomeninės padėties neretai elgdavosi itin drąsiai ir karingai⁹⁸. Tai gerai iliustruoja anuomet nemenko atgarsio sulaukusi Steigiamojo Seimo vicepirmininko Paneunės klebono Justino Staugaičio „bylinėjimosi“ su arklių rekviziciją vykdytisiais pareigūnais „epopėja“. Sprendžiant ginčą tarpininkavo net valstybės prezidento pareigas ėjęs Steigiamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis⁹⁹. Kunigas politikas, kuriam už du nepristatytus arklius buvo skirta 4 000 auksinų bauda, savo skunde atkakliai įrodinėjo baismės nepagrįstumą, kaltino rekvizicijos agentus šmeižtu¹⁰⁰. O Kauno apskrities „arklių mobilizacijos“ komisijos protokolas byloja, kad „kunigas Staugaitis prisidengdamas Steigiamojo Seimo at-

⁹⁵ Kariuomenės intendantūros 1920 05 08 aplinkraštis „suėmimo“ komitetų įgaliojimams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 89, l. 178.

⁹⁶ Intendantūros skyriaus 1920 06 10 aplinkraštis apskričių intendantams // *LCVA*, f. 506, ap. 3, b. 89, l. 191.

⁹⁷ Tiekimo ir maitinimo ministerijos 1919 07 25 aplinkraštis „suėmimų“ komitetams // Ten pat, l. 27.

⁹⁸ KAM 1920 10 23 pranešimas Kaišiadorių valsčiaus valdybai // *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 52, l. 554; *Steigiamojo Seimo darbai*, 1920 10 13, 50 pos., p. 469.

⁹⁹ A. Stulginskio 1920 12 28 raštas ministrui pirmininkui K. Griniui // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 161, l. 181.

¹⁰⁰ J. Staugaičio 1920 12 19 pareiškimas Steigiamojo Seimo pirmininkui // *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 175, l. 33–32.

*stovo vardu ne tik nepadarė pavyzdžio pildymui pilietiškų pareigų, bet ir nerado reikalinga pranešti komisijai, dėl kokių priežasčių jis arklų nestato*¹⁰¹“.

Rekvizicijų skirstymo ir rinkimo metu dažnai pasitaikančios problemos kompromitavo pareigūnus, gyventojų akyse menkino valstybės autoritetą – siekiant to išvengti buvo nuolatos tobulinama įstatymų bazė, leidžiamos instrukcijos, pertvarkomos atitinkamos institucijos, pagal išgales koreguojama kadru politika.

IŠVADOS

Vykstant Nepriklausomybės kovoms ir kelerius metus po jų (1919–1923 m.) Lietuvos kariuomenė buvo aprūpinama rengiant rekvizicijas. Plataus asortimento maisto produktų ir buities reikmenų tiekimo prievolės teisinio reglamentavimo sistema, paskirstymo ir surinkimo aparatas dėl sunkių sąlygų buvo kuriami paskubomis, naudojantis rusų ir vokiečių kariuomenių aprūpinimo patirtimi. Nors rekvizicijų surinkimas vyko ne visai sklandžiai, Lietuvos kariai nebadavo.

Rekvizicijų politika Lietuvoje 1919–1923 m. buvo formuojama stengiantis suderinti ūkininkų padėtį lengvinančias priemones su griežtais, principiniais reikalavimais vykdyti paskirtas prievoles. Taip pat tobulinta produktų surinkimą reglamentuojanti teisinė bazė, skolų išieškojimo sistema. Visa tai padidino rekvizicijų surinkimo efektyvumą nuo 50 proc. pirmaisiais valstybingumo metais iki 80 proc. vėlesniu laikotarpiu.

Lietuvos valdžios vykdomos rekvizicijos dėl karo ir okupacinės politikos krašto gyventojų buvo sutinkamos nevienareikšmiškai: pirmaisiais valstybingumo metais netrūko pasiaukojimo ir patriotinio entuziazmo, vėliau natūrinių mokesčių ir prievolių našta kėlė vis daugiau nepasitenkinimo. To svarbiausia priežastimi tapo dažnos rekvizicijų metu kildavusios problemos: neteisingas mokesčių paskirstymas, nekorektiškas ar nesąžiningas pareigūnų elgesys, neveiksmingas skolų išieškojimas ir pan.

Įteikta 2008 m. kovo 24 d.

---

¹⁰¹ Kauno apskrities arklų mobilizacijos komisijos 1920 11 08 protokolas Nr. 11 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 161, l. 14.

PRICE OF THE ESTABLISHMENT OF THE STATE: LITHUANIAN SOCIETY AND ARMY REQUISITIONS IN 1919–1923

Dr. Modestas Kuodys, *Vytautas Magnus University*

The purpose of the study is to reveal the attitude of the Lithuanian population, 76 percent of which were peasants, to the state-led requisitions, to show a change in that attitude and causes that triggered the change as well as demonstrate the impact of societal attitudes on the formation of requisitions policy.

During the fighting for the independence and for several years afterwards

(1919–1923), the provision of the army of Lithuania was carried out through requisitions. Legal regulation of wide-scope obligatory food product and equipment deliveries to the state, their collection and distribution apparatus were being hastily created because of the then complex circumstances by making use of the German armies provision experience.

Requisition policy in Lithuania in 1919–1923 was being formed by trying to coordinate measures facilitating the state of farmers with strict and exacting requirements. The legal base, regulating the requisitions and the system for the exaction of debts, was also improved. All these measures increased the effectiveness of requisition collection from 50 percent during the first years of the statehood to 80 percent in subsequent years. Due to these measures, the army experienced almost no major food shortage.

The population, impoverished by the war and German occupational policy, met requisitions, carried out by Lithuanian governing bodies, with mixed feelings: the first years of the statehood brimmed with self-sacrifice and patriotic enthusiasm, while later the burden of taxes-in-kind and obligatory product deliveries caused ever increasing dissatisfaction. The underlying cause of this was problems arising during the requisitions: unfair distribution of taxes, incorrect or dishonest behavior of officials, ineffective exaction of debts, etc.